

JAMOA IJROCHILIGIDA VOKAL-XOR MALAKALARINI SHAKLLANTIRISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Xakimova Saodat Murodullaevna

Navoiy Davlat pedagogika instituti san'at shunoslik fakulteti magistr talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada qo'shiqchilikning yo'nalishlaridan biri bo'lmish xor san'ati hamda xor qo'shiqlarining ijrosi jarayonida qanday xususiyatlarga e'tibor berishlik haqida qisqacha ma'lumotlar berilgan. Shuningdek xor ijrochiligi jarayonida ovozini shakllantirish uchun vokal-xor malakalarining ahamiyati, asarlarni to'g'ri kuylash uchun vokal-xor malakalariga alohida e'tibor berib kuylash haqida qisqacha fikr mulohazalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Vokal, ansaml, sozlanish, artikulyatsiya, intonatsiya, diksiya, diafragma.

Xor ijrochiligi hozirgi kunda keng tarqalgan asl xalq san'ati turlaridan biridir. Jamoa ijrochiligi odamlarda chuqur estetik zavq uyg'otibgina qolmay, ularni jipslashtiradi, jamoa bo'lib birlashishga olib keladi hamda ma'naviy saviyasini, badiiy didini oshirishga yordam beradi. Bu, ko'pchilik bir g'oya bilan uyushdi, yagona ijrochilik maqsadi tomon yo'naltirildi degani, ya'ni boshqacha qilib aytganda, so'z va musiqadagi tuyg'u bir odam orqali emas, bir guruh odam tomonidan ifoda etilishidir. Ushbu san'at turi xonandalik jozibasi bilan hayratga soluvchi o'ziga xos san'atdir. U insonning eng yaxshi his-tuyg'ularini uyg'otib, hayajonlantirish, qiziqtirish xususiyatiga ega. Shu sababdan xor ishtirokchilari bilan bir qatorda tinglovchilarning ham badiiy-g'oyaviy tarbiyalanishidagi roli juda katta.

Jamoa ijrochiligi tarbiya vositasida ham katta ahamiyatga ega bulib ijro jarayonida vatanparvarlik, insonparvarlik tuyg'ulari va jamoa bo'lib birlashish kabi xislatlarni tarbiyalashda juda katta ahamiyatga ega. Darhaqiqat, ijro jarayonida xor bo'lib kuylangan qo'shiq bir ovoqli ijroga nisbatan ta'sirchan va ifodalibroq ekanligini anglaydilar. Xor ijrochiligining bunday xosiyatini anglash bolalarga katta ta'sir ko'rsatadi. Xor san'ati bir tomondan ijrochilikning eng ommaviy shakli bo'lsa, boshqa tomondan aksariyat xislatlari bilan o'ziga xos individual xarakterga ega. Ijrochilik mahorati, kuylash usuli, repertuari, xor rahbarining qobiliyati kabi individual xarakterdagi xislatlar xor jamoasining ijodiy «qiyofa»sini boshqasidan ajratib turadi.

Respublikamizda san'at sohasiga tegishli bir qancha oliygohlar qatori pedagogik yunalishga ega bulgan ta'lim dargohlarida musiqa yunalishlari mavjud bulib xor, xorshunoslik darslari ham utiladi.

“Xor - bu vokal musiqani cholg'u asboblar jo'rligida yoki jo'rsiz (a - cappella) ijro etuvchi xonandalar jamoasidir”. “Xor” atamasi yunoncha «choros» so'zidan olingan bo'lib, «to'da, yig'in» ma'nosini bildiradi Ko'p vaqtlardan buyon xor opera, oratoriya, kantata, ba'zan simfoniya qo'llanilib kelgan. Musiqa amaliyoti davomida xorning har xil turlari paydo bo'ldi. Xor turi xorning tuzilish sifatiga qarab aniqlandi. Turiga ko'ra xor bir xil yoki aralash tuzilishda bo'lishi mumkin. Bir xil tuzilishdagi xorlarga alohida erkaklar xori, ayollar xori, bolalar xori kiradi. Aralash xorga bolalar bilan ayollar xorlar, ayol va erkaklardan iborat xorlar kiradi. Xor ko'rinishi xorni tashkil qiluvchi mustaqil xor partiyalarining soni bilan belgilanadi: ikki ovozli xor, uch ovozli xor, to'rt ovozli xor va hokazo. Har bir xor partiyasi ma'lum bir joyda 2-3 ovozlariga bo'linishi mumkin. Bunday bo'linish divizi (italyancha divisi - bo'lingan) deyiladi.

Aralash xor odatda to'rt ovozlilikdan iborat. Lekin bundan ham ko'p ovozga mo'ljallangan xor asarlari ham uchraydi. Divizi tufayli aralash xor 6-12 ovozli ifodaga ega bo'lishi mumkin. Xor adabiyotida ikki-uch va undan ortiq mustaqil ovozlar gruppasi (ijrosiga mo'ljallangan ko'p ovozli asarlar) alohida bo'limni tashkil qiladi. Qo'sh va uchtalik xorlar yirik opera sahnalarida uchraydi.

Har qanday qo'shiq ijrochiligida ovozni shakllanganligi katta ahamiyatga ega u an'anaviy qo'shiq ijrochiligi bulsin, hoh akademik ijrochilik bulsin. Shu sababli ham vokal-xor malakalirining benihoya o'rni bulakcha.

Nihoyatda nozik musiqiy ifodalash xususiyatlariga ega bo'lgan, o'zining turlituman rango-rang tembr(tusi)ga boy bo'lgan inson ovozi – murakkab musiqa asbobidir. Shuning uchun ham ko'pincha inson ovozi «gapirib turuvchi musiqa asbobi», deb nomlanadi.

Inson ovozi apparati asosan uch qismga bo'linib, bular:

nafas olish organlari; – hiqqildoq;

rezonatorlar bo'lib, bir-biriga uzviy bog'langandir.

Inson ovozi juft va toq hiqqildoq tog'aylari pardalarining muskuli yordamida birbiriga bog'lanadi. Nafas ovoz pardalariga urilib, ularni tebratadi va tovush chiqaradi. Ovoz pardalari lotinchada –«lig vokale» deb nomlanib, ular aniqlanishining asosiy tamoyillari:

xorda qo'shiq ayta oladigan ovoz turi;

xorga zarur musiqa qobiliyati (ya'ni, eshitish, usul ushlash va musiqiy xotira)ga ega bo'lgan insonlar ovozi;

ovoz sifatlari (tembr, diapazon) mujassam bo'lishi darkor.

Pedagog mashg'ulotlarni olib borish jarayonida vokal-xor malakalarini shakllantirish zarur, vokal-xor malakalari deganda Xor jamoasining ijrochilik madaniyati xonandalarning vokal (ashula) va xor ijrochiligi mahoratlariga bog'liq. Vokal mahoratiga xonandaning turish holati, nafasi, tovush hosil qilishi va talaffuzi kiradi. Xor ijrochiligi maxorati ovoz sozlanishi va ansambl bo'lib birikishi (qo'shilishi) tushuniladi.

Xonandaning turish holati.

Xonandaning ideal turish xolati tik turgan holda ijro etishi hisoblanadi. Lekin uzoq davom etuvchi repetisiyalarda xor o'tirgan holda mashg'ulot o'tkazishi mumkin. Bunday hollarda xorning har bir xonandasi gavdasini to'g'ri va erkin tutishi, yelkalari tik, qo'llari pastga tushirilgan bo'lishi kerak. Yuz, bo'yin, yelka mushaklari erkin holatda bo'ladi. Ijrochilik vaqtida boshni orqaga tashlamasdan to'g'ri tutish, yuzni burishtirmaslik, pastki jag'ni siqmaslik zarur. Xonandaning to'g'ri turish holatn to'g'ri nafas olishi va tovush hosil qilishiga imkon beradi.

Nafas - xonanda kuylash vaqtida, tovush hosil qilishida nafasni to'g'ri yo'lga qo'yishi muhim rol o'ynaydi. «Kuylash san'ati nafasni to'g'ri ishga solish san'atidir», degan ibora klassik ibora bo'lib qoldi. Kuylashdagi nafas bilan fiziologik nafas orasida ma'lum darajada farq bor. Fiziologik nafasda nafas olish aniq bir ritmda va ma'lum bir vaqt oralig'ida sodir bo'ladi. Kuylash vaqtidagi havo olish tez, qisqa vaqt oralig'ida sodir bo'lib nafas chiqazish esa bir qancha vaqtga cho'ziladi. Nafas ritmi ijro etilayotgan asar xarakteriga qarab o'zgarib turadi. Kuylashda fiznologik nafasga qaraganda chuqur nafas olinadi. Kuylashdagi nafas olishning bir pecha turlari bor:

pastki qovurg'alar kengayuvchi nafas olish;

yelka kengayuvchi nafas olish;

qorin bilan nafas olish (diafragma pastga tushadi);

ko'krak bilan nafas olish (ko'krak qafasining yuqori qismi ko'tariladi).

Kuylash vaqtida nafas olishning pastki qovurg'alar kengayuvchi nafas olish va qorin bilan nafas olish turlarini ishlatish ma'quldir. Diafragma odam organizmida ko'krak va qorin bo'shimg'ini ajratib turadi. Pastki qovurg'alar va diafragmalar vositasida nafas olishda nafas olish va chnqarish dpafragma orqali tartibga solinadi. Bu shunday sodir bo'ladi: xonanda xuddi gul «hidlagandek» nafas oladi. Bunda o'pkalar kengayib, pastki qovurg'alarni tashqi tomon suradi va diafragma pasayadi, natijada, qorinning devori oldinga shishib chiqadi. Yelka va ko'krakning yuqori qismi bu holda o'zgarmaydi. Nafas olish chuqur, tuliq va eng asosiysi, shovqinsiz bo'lishn kerak. Nafas chpqarish tejamli, uzoq muddatli, tekis bo'lishn shart. Nafas chiqarish qorin tarang qobig'ining harakati bilan boshqarilib, havo yuqoriga yo'naladi va ovoz pardalarini tebranishga undaydi. Pastki qovurg'alar va diafragma asta-sekin o'z

holatiga qaytadi. Xonandalarni to'g'ri nafas olishga o'rgatish xorda vokal ustida ishlashning eng zarur qismidir. Nafas olish xorda bir vaqtda sodir bo'lishi mumkin. Bu holda xor ishtirokchilari baravariga nafas olishlari kerak. Agar musiqa asarlarida uzoq davom etuvchi kuy jumalari bo'lsa, xor yoki xor partiyalarini uzluksiz sadolanishini ta'minlab beruvchi ulama nafas qo'llaniladi. Bu xolda xonandalar navbatma-navbat nafas oladilar va bu o'z navbatnda o'z partiyalariga juda extiyotkorlik bilan sezilmas darajada qo'shilishlarini talab qiladi. Aks holda ansambl birligi buzilish mumkin. Ba'zan asarlar boshdan oxirigacha "ulama nafasda" ijro etishni talab qiladi.

Yuqorida aytilganidek, tovush nafas va ovoz aparatlarning harakati natijasida hosil bo'ladi. Tovush havoning yopiq holatdagi ovoz teshigi orqali o'tganda ovoz pardalari tebranishi vaqtida yuzaga keladi. Tovushning paydo bo'lish vaqti "tovush hujumi" deyiladi. Ovoz pardalarining jipsligiga, nafas chiqarishning kuchi va xarakteriga qarab tovush hujumi qattiq, mayin va nafas olishdan keyingi hujum bo'lishi mumkin. Tovushning yumshoq hujumida ovoz pardalari nafas chiqarish boshlanishi bilan ochiladi. Chiqayotgan havoning ovoz pardalariga yengil tegib o'tishi natijasida juda yumshoq "egiluvchan tovush" xosil bo'ladi. Tovushning qattiq hujumi nafas chiqarish oldidan ovoz pardalarining zich yopilishi natijasida hosil bo'ladi. Bu holda chiqayotgan havo katta bosim bilan ovoz pardalariga kelib uriladi va xosil bo'lgan tovush qattiq va keskin xarakterga ega bo'ladi. Xonanda ovozi yuzaga kelishidan boshlab (hujum turdan qat'i nazar) o'zining aniq balandligiga, kuchiga, tembrga, aniq unli formasiga (shakliga) ega bo'lishi kerak. Bu shartlar tovush hosil qilishning asosiy qoidasi bo'lib, xor ijrochiligida alohida ahamiyatga ega.

Tovush yunalishi turlari.

Xor ijrochiligida tovush yo'nalishining legato (legato), non legato (non legato), staccato (stakkato) turlari ishlatiladi.

Legato (legato) tovushlarning bir-biri bilan uzluksiz bog'langan harakati bo'lib, har bir tovush keyingisiga osoyishta va aniq harakatda o'tishi kerak. Legato qilib ijro etishga misol qilib rus xalq lirik (cho'zib ijro etiluvchi) qo'shiqlarini eslatish mumkin. Portamento (portamento) turdagi tovush yo'nalishida tovushlar bir-biriga sirg'alib o'tadi. Bu kamchilik tajribasiz ijrochilarga xos bo'lib, xorda ishlatish mumkin emas. Chunki u tovush intonasnyasida noaniqlikka olib keladi.

Staccato (stakkato) - tovushlarni vaqt oralab alohida-alohida ijro etish. Stakkato tovushlari oralig'ida nafas olinmaydi. Stakkato tovush yo'nalishida xonanda ovozi yengil, yorqin, bukiluvchan va qisqa eshitiladi.

Non legato (non legato) - tovushlarni aniq va bir-biridan ajralgan holda ijro etish turi bo'lib, tovushlar orasida nafasni ushlab orqali hosil qilinadi. Tovush yo'nalishining bu turi staccato va legato turlarining oralig'idagi o'rnini egallagan, ularning har biriga o'xshash tomonlari bor.

Xor ijrochiligida xonandalardan to'g'ri diksiya (lotincha dictio - nutq talafuz), ya'ni adabiy tekstni aniq va ravshan talafuz qilish talab qilinadi. Tovush o'rnining to'g'riligi va nafas aktivligi diksiyaga bog'liq. Tantanavor, qahramonlik, dramatik xarakterdagi asarlar undosh tovushlarni ta'kidlab, aniq talaffuz etishni talab qilsa, lirik xarakterdagilari esa mayin talaffuzga mos keladi. Yomon diksiya xor kuyi ifodaviyligi va mazmunini susaytiradi. Xor diksiyasi nutq organlarining ishlash qobiliyatiga, ya'ni til, lablar, yumshoq tanglay, pastki jag'dan iborat artikulyatsiya apparatining ishlash qobiliyatiga bog'liq

Aktiv harakatchan artikulyatsiya vokal texnikasining asosiy elementlari hisoblanadi. Artikulyatsiya apparati sog'lom, to'g'ri joylashgan va o'z vazifasini to'g'ri bajara oladigan bo'lishi kerak. Artikulyatsiya apparatining kamchiliklari maxsus mashqlar orqali bartaraf qilinishi mumkin. Bunday kamchiliklarga ayrim harflarni almashtirib noto'g'ri talaffuz qilish kiradi. Bu kamchiliklar artikulyatsiya apparatining (ayniqsa bolalarda) sust harakat qilinishi natijasida sodir bo'ladi. Aniq talaffuz badiiy tekstni tinglovchiga aniq yetkazishning asosiy shartidir. Xor ijrochiligi san'ati o'ziga xos bo'lgan xor sozlanishi va ansambl malakasini egallashni talab qiladi.

Sozlanish kuylash jarayonida intervallarni sof intonatsiyaa qilishdir. Turg'un xonandalik intonatsiyasiga erishish, barcha tovushlarni balandliklariga qarab aniq muvozanatini saqlash xor sadosida katta ahamiyatga ega. Agar xor sof darajada kuy-lamasa, asarning ifodali, anglangan ijrosi haqida ran yuritish qiyin. Xorning yaxshi sozlanganligi xonandalarning musiqaviy rivojlanganligiga, birinchi navbatda ularning musiqa o'quviga va xonandalik malakasi (nafas olish, tovush hosil qilish, diksiya)ni qanchalik o'zlashtirganligiga bog'liq. Undan tashqari, ularning jismoniy va emotsional holati (charchaganligi, hayajonlanishi) va shuningdek, ijro qilinayotgan asarning murakkabligi (tessitura qiyinligi va boshqalar) ham muhim rol o'ynaydi. Cholg'u asboblari jo'rligida ijro etiladigan asarlarda yaxshi sozlanishga erishish birmuncha yengil, jo'rnavoqlik intonatsiyani osonlashtiradi. A-cappella bo'lib ijro etganda tiniq sozlanishga erishish juda murakkab, chunki har bir xonanda o'zining lad garmonik his qilishga asoslanib sozlanadi. Cholg'u asboblari jo'rligisiz ijroda xor qatnashchisidan o'z intonatsiyaasi sofligiga diqqat qilishni, ayniqsa rivojlangan garmonik uquvni talab qiladi. Shu bilan bir qatorda, xususan jo'rsiz xor xonandaning lad va garmonik his etishini rivojlantirib, melodik va garmonik uquvini o'stirishga imkon yaratadi, xor ansamblini chuqurroq sezishga, ijrochilik saviyasining o'sishiga katta ta'sir etadn. Xor sozlanishi kuychan (gorizontal), ya'ni xor partiyasini xor san'atida ansambl- ayrim xonandalarning, xor partnyalarining, butun xorning birgalikda muvozanatli sadolanishidir. Bu demak, har bir xonanda faqat o'z partiyasinigina emas, balki butun xorni eshita bilishi va o'z ovozi umumiyl sadoga qo'sha bilishi kerak.

Xor ijrochiligida badiiy ansambl turln ayrim ansambllardan tashkil topadi:

dinamik ansambl - sadolannsh kuchiga ko‘ra ovozlarning qo‘shilishi;
ritmik aksambl - ijroning ritmik birligi;
tembr ansambl- ovozlarning tembriga ko‘ra qo‘shilishn;
sur‘at ansambl - ijroning sur‘at birligi;
garmonik ansambl - ovozlarning akkord, hamohanglikdagi muvozanatli sadosi;
diksiyali ansambl - adabiy tekst (matn)ni kelishib talaffuz etish;
intonatsiyali ansambl - tovush balandliginn aniq sadolantirish.

Ko‘rsatilgan ansamblardan birining buzilishi umuman xor sadolanishi ansamblining buzilishiga olib keladi. Yagona badiiy-ijrochilik ansamblga erishish, xormeysterning eng qiyin vazifalaridan biridir.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlab utishimiz lozimki xor ijrochiligida vokal-xor malakalarining nechig‘lik ahamiyatga ega. ushbu vokal-xor malakalrini shaklantirish orqali yuksak saviyali ijroga erishsish mumkin, bu pedagog xormeystrdan jamoa bilan ishlash jarayonida kuplab mashqlarni bajarishini talab qiladi. Vokal-xor ijro malakasini egallashda xor jamoalri uchun maxsus mashqlar katta rol o‘ynaydi. Bu mashqlar turlicha bo‘lib, har-xil maqsadlarni ko‘zda tutadi: nafasni mustahkamlash, ovozni rivojlantirish, uning ravonligini, harakatchanligini ta’minlash, diapazonini kengaytirish, tovush hosil qilishda yagona usulni qo‘llash, sof intonatsiyani yuzaga keltirish, garmonik uquvni o‘stirish, diksiya aniqligiga erishish va boshqalar. Xullas, bu mashqlar xonandalarga ifodali ijroning texnik va badiiy usullarni egallashga yordam beradi. Ayrim mashqlar kompleks xarakterga ega bo‘lib, turli malakalarni baravariga rivojlantiradi. Kundalik mashqlar bilan shug‘ullanilmasa asar ijro etishni o‘rganish jarayoni cho‘zilib ketadi. Mashqlar musiqa materialini hamda texnik vazifalarga ko‘ra puxta va xilma-xil tanlanishi lozim. Boshlanishda oddiy mashqlar tanlanib, asta sekin murakkabiga o‘ta borishi kerak. Mashqlar o‘rta dinamikada (sekin) erkin nafas almashinishida ijro etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Sharafiyeva N. Xorshunoslik. O‘quv metodik qullanma- Toshkent. 1987
2. Mansurva G. Xorshunoslik va xor jamoalari bilan ishlash uslubiyoti. O‘quv metodik qullanma- Toshkent. 2008
3. Rizaeva A. Yosh xonandaning kamoloti.-Toshkent.; “Cho‘lpon”-2003 y.
4. Keerig.O.P. Xorovediniye: Uchebniye posobiye– Sankt-peterburg.; 2004.
5. Larri Star & Christopher Waterman.American popular music. “Oxford Universite Press. Inc.” 2007.